

◆ Fərziyyələr, həqiqətlər

Hacı Firudin QURBANSOY

BİZƏ XƏLƏT VERSİN...

Xalq nağıllarında şahın hansısa bir adamdan ağıllı söz eşidib bəyəndiyi an çığırdığı bir cümlə uşaq zamanlarından çoxumuzun qulaqlarında indi də qalıb: “Ay məni istəyən, bu adama xələt versin!”

Hamı şahı çox istədiyini göstərmək üçün bəhsəbəhs qonşusundan daha çox “xələt” (nəmə – pul) verməyə çalışır. Həmin adam o qədər xələt alır ki, “dünya malından qəni (varlı) olur.”

Azərbaycanda toy adətlərində iki növ xələtvermə olub; bəyə və musiqiçilərə. Bəyə verilən xələt haqqında etnoqraf H.A.Quliyev “Azərbaycanda ailə məişətinin bəzi məsələləri” kitabında yazırdı: “Toyun axırncı günü “bəy durdu” adəti icra edilirdi. Bu adət şəhərlərdə bəy hamamdan gələndən sonra, yeni öz bəylik paltarlarını geyəndən sonra həyata keçirilirdi. Bəy toyxanaya gətirilir və pulyıqma başlanırdı. Qohum-əqrəba ona xalat (XƏLƏT) adı ilə paltarlıq parça bağışlayır, boynuna salırdılar, xonça verirdilər.” (19, s.76) Yeni qurulan gənc ailələrə maddi dəstək verməkdən ötrü xalqımızın hər məqamdan istifadə edib bunu ənənəyə çevirməsi təqdirəlayiqdir.

Musiqiçilərə verilən xələt isə, ancaq dövriyyədə olan əskinas nümunələri şəklində olurdu, Musiqiçilərin bunu toy adamlarından, hətta tələb ədasıyla istəməyində heç bir qəbahət yoxdu; yeni mən öz sənətimi göstərmişəm, buyur, sən də aldığın həzzə görə sənətkarın haqqını ödə. Ozan Dədə Ələsgərin (12.03.1821 – 09.03.1926) “Sarıköynək” rədifli qoşmasının möhürbəndində bu ovqat qələmə alınıb:

*Tuti dilli, sərv boylu Salatın,
Yoxdu mərhəməti bu səltənətin.
Göndər gəlsin Ələsgərin XƏLƏTİN,
Eyləmə əməyin zay, sarıköynək. (23.,s.125)*

Toyların sonunda bəytərifləri zamanı “xələt almaq” xüsusi bir ritualdır. Xanəndə və ya aşiq xoşagələn həzin avaz üstündə gəzişmələr edə-edə oxuyur, hansı şəxsə işarə olunursa, kimin adı çəkilirsə, o da durub musiqiçilərə qulpundan çıxan qədər əskinas əta edir.

**Sənə qurban olum oğlan anası,
Başına örtübdür Şirvan laləsi,
Silinsin könlünün qalmasın pası.
Oğlun olsun 12 oğul atası,
Görüm, a bəg, toyun mübarək olsun,
Apardığı qız da sənə yar olsun!**

**Dənizdə oynayır nəhəng bir balıq,
Gəlini saxlasın göydəki xalıq,
Dəf çalana xələt, mənə arxalıq,
Görüm, a qız, toyun mübarək olsun,
Götürdüyün qədəm xoşqədəm olsun!**

**Həccə gedib oldum həclər həcisi,
Mən olmuşam şirinlərin acısı.
Bizə xələt versin oğlan bacısı,
Görüm, a bəg, toyun mübarək olsun,
Apardığı gəlin xoşqədəm olsun!**

**Xonçaya qoyulub noğulnan badam,
Toyunu eylərəm, ürəkdən şadam.
Sağ olsun toyuna yığılan adam,
Görüm, a bəg, toyun mübarək olsun,
Apardığı gəlin xoşqədəm olsun!**

Abşerondakı toy məclislərinin sonunda meyxanaçılar da 1-2 saat yarışandan sonra, əsas meyxanaçı toy adamlarını tanıyan bir nəfərin suflorluğu ilə məclisdə iştirak edənləri adbaad qafiyəli misralarla “xələt” verməyə çağırır. İmkanlı adamların şəninə bir neçə bəndlik xüsusi mey-xana söylənir, təbii ki, bu vaxt mükafatlanma daha da çox olurdu. Ümumi çağırış repertuarından kiçik nümunə:

**Anadan kim var ki, dərdə yanası,
Bizə xələt versin bəyin anası...**

**Əmanətimiz var bizə çatası,
Çağırın gətirsin, bəyin atası...**

**Qoy dünəndə qalsın dərdin acısı,
Bizə xələt versin gəlinbacısı...**

**Həmişə uca olsun görüm başları,
Xələtimizi versin bəy qardaşları...**

***Bu toyda bilinmir adam sayısı,
Bizə xələt versin bəyin dayısı...***

***Dəryada qərq olub Nuhun gəmisi,
Bizə xələt versin bəyin əmisi... və s.***

Adı çəkilən kişilərin özləri, xanımlarınsa ya əri, ya da oğlan övladı xələt üçün ayrılmış böyük qutuya (çox vaxt qarmon alətinin qılıfına) nəmərini salardılar, xələt verməmək əskiklik sayıldığı üçün hər kəs imkanından daha çox xərcləməyə çalışırdı.

Musiqçilərin, şair-xanəndələrin, aşuqların toy adamlarından aldığı qələmiyyənin (qonorarın) “xələt” adlanmasının xüsusi tarixçəsi var. Bu tarixçə ərəblərin klassik şairi Kəəb bin Züheyri (569–647) adı ilə bağlıdır. Kəəb bin Züheyri nəqli şairlərlə doludur; şəcərəsinə görə, bin Əbu Sülma, bin Rəbiyyə, bin Rəyah, bin Əl-Əvam, bin Qürrət, bin Əl-Haris, bin Mazən, bin Xələvət, bin Sülbə, bin Səvr, bin Hərmə, bin Latəm, bin Osman, bin Məzinə kimi tanınır. Şair Müzeynə qəbiləsindəndir, atası müəlləqə (cahiliyyə zamanı Kəbə divarından asılan seçmə 7 qəsidə) şairi Züheyri, babası Əbu Sülma, qardaşı Büceyr, oğlu Ukbə, nəvələri Əvvam və Qureyd, xalaları Xansə ilə Sülma da şair olublar.

Şeytanın cazibəsinə düşüb mənəmiyini göstərməklə ətraf mühitdən fərqlənmək üçün şair İslamı qəbul etmək istəmirdi. Cahil qalmaqla kifayətlənməyib, müsəlman olanların sayı artdıqca, Kəəbin İslama və onun Peyğəmbərinə qəzəbi tutur, çox ağır sözlərlə həcvlər yazırdı. Poeziya ərəblərin həyat tələbatlarının əsaslarından olduğu üçün, xalq arasında təsiri də böyükdü.

Hələ çox-çox öncələr Peyğəmbərimizin gələcəyi barədə Musa Peyğəmbərə endirilən Tövratda məlumat var. İbn Abbasdan “razı – Allahü anhümâ” belə rəvayət edilmişdir: “Peyğəmbər əfəndimizin “səllallahü təâlâ aleyhi və səlləm” Tövratda “Əhməd, Dahuk, Kattal, dəvəyə minən və yun xirqə geyən, aza qane qalan, qılınıcı həmişə yanında olan” – kimi isim və sifətlərlə keçdiyini xəbər verir. (15., s.41.)

Peyğəmbərin təvəllüdündən 6 əsr öncə Kəəb adlı bir şair onu mədh edən şeir yazmışdı. Nur əd-Din Əbd ər-Rəhman ibn Əhməd Cami (18.08.1414 – 19.11. 1492) “Şəvəhid ün-Nübüvvə li-təqviyəti əhl il-fütüvvə” (Peyğəmbərlik təqvaları və fəthlərinə şahidliklər) adlı əsərində bu barədə yazılı mənbələr əsasında qeydlər edib: “Kə’b bin Lüey bin Gâlib, Rəsûlullahdan “səllallahü aleyhi və səlləm” beş yüz altmış il öncə yaşamışdır. Tövrat və İncil əhlindən Peyğəmbər əfəndimizin mədhini və vəsflərini eşitmişdi. Xütbələrində həmişə eşitdiyi bu vəsfləri və mədhləri söylərdi. Ərəbcə beytin tərcüməsi həmən mədhıyyədəndir:

***İnsanlar gəflətdə ikən gəlir uca Peyğəmbər,
Məhəmməddir, doğrudur, ondadır doğru xəbər!*** (15., s.58)

Bu faktı bilənlər çox təəccüb edirdi ki, Tövrat və İncildə vəd olunan Peyğəmbər artıq aramızdadır, ancaq 560 il öncə yaşamış adaşından

fərqli olaraq, bu mürtəd küfrə apararı şeyrləri ilə niyə xalqı çaşdırır? Tərəddüd edənleri düz yola gəlməkdən sarpdıran, kifayət qədər ustalılıqla yazılmış bu şeyrlər insanları qəzəbləndirir, şairin ölümünə fətva verməsini Rəsul-Allahdan tələb edirdilər. Şairin qardaşı Büceyri Kəəbin yanına Peyğəmbər (s.ə.s.) göndərdi ki, onu düz yola çağırırsın. Bu ərəfəyə aid də hədis var. “Meymunə “razı Allahü anhâ” belə anlatmışdır: Rəsul-Allah – səllallahü əleyhi və səlləm – bir gecə mənim evimdə idi. Abdəst almaq üçün qalxmışdı. Üç kərə “Ləbbeyk” dediyini eşitdim.

– Ya Rəsul-Allah, orada kim var, kiminlə qonuşursunuz? – deyə soruşdum. Bəni – Kə’b qəbiləsinin şairi, Məkkədə öldürüləcəklərini zənn etmişlər, məndən yardım istədi, buyurdu. Üç gün sonra Bəni – Kə’b qəbiləsindən bir kimsə gəldi. Rəsul-Allah – səllallahü əleyhi və səlləm – ilə namaz qıldı. Sonra bir şeyr oxudu. Şeyrdə Rəsulullahdan – səllallahü əleyhi və səlləm – yardım istədiyini anladırđı. Rəsul-Allah – səllallahü əleyhi və səlləm – “Ləbbeyk, Ləbbeyk” buyurdu. Sonra Mədinədən dışarıya çıxıb, Ravhada qonaqladı. Havada bir bulut gördüler. Bəni – Kə’b qəbiləsinə yardım üçün gəlmişdir, buyurdu.” (15., s.235)

Kəəb Hicrətin 9-cu ilində, 630-cu ildə Mədinəyə, Peyğəmbərin hüzuruna gəldi, ənsar və mühacirlərdən ibarət bir məclisdə islamı qəbul edib Rəsul-Allahın şərəfinə bir qəsidə oxudu. Qəsidə ərəbcə “qəsd” sözündəndir, məqsəd mənasını daşıyır. Qəsidə yazan şairə farsca “qəsidəsə-ra, qəsidəpərdaz”, qəsidə oxuyana isə “qəsidəqu” deyirlər. Ərəb şairləri hansısa bir istək məqsədilə məmduhları (tərif etdikləri) maddi imkan sahiblərinə qəsidə ünvanlayırdılar. Əsas istək mətləbinə keçməzdən əvvəl şairlər qəsidənin “nəşəb” adlanan hissəsində lirik təsvirlər və ya insanın kövrək hissələrinə toxuna biləcəklə hadisə nəql edirdilər. Kəəb ibn Züheyri də əsas məqsədini söyləməzdən öncə sevgilisi, ceyran gözlü Suadın yaşadığı yerdən zorla aparılmasını yanıqlı təsvir edəndən sonra deyir ki, bu məni incitsə də, daha ağır o oldu ki, İslam Peyğəmbəri mənim ölümümə fərman verib.

بانت سعاد فقلبي اليوم متبول
متيم إثرها لم يقد مكبول

وما سعاد غداة البين إذ رخلوا
إلا أعن غضض الطرف مكحول

(3., s.86)

(Yerindən ayrılmış sürməli gözlü, yaralanmış bir ceyran kimi Suadı götürüb getdilər. Könlüm, buna görə elə sınıqdır ki...

Könlüm, azadlıq bilməyən əzgin bir kölədir. Dan söküləndə Suad köçdü buralardan.) misraları ilə başlayan 57 beytlik sonuncu, qafiyə hərfi “lam” olduğu üçün “qəsideyi-lamiyyə” adlanan qəsidəsini şair yanıqlı avazla oxudu.

أُنبِئْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْ عَدَنِي
وَالْعَفْوَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولٌ

مَهْلًا هَذَاكَ الَّذِي أَعْطَاكَ نَافِلَةَ الْ
قُرْآنِ فِيهَا مَوَاعِيظٌ وَتَفْصِيلٌ

(3., s.86)

Tərcüməsi: (Xəbər gəldi: "Peyğəmbər, səni elə bir cəza verəcək ki!..")

Ey zavallılar! İndi, ürəyimdə sonsuz bağışlanma ümidilə onun qapısındaam.

Ondan üzür diləməyə gəldim, əvf istəməyə gəldim, çünki O, sirri biləndir, bağışlayandır.

O, əvfedənlərin ən üstünüdür.

İçə hidayət öyüdlü ən uca gerçəklər dolu Quranı

Sənə ərmağan edən Allaha xatir, mənə düzyolagəlmə möhləti ver.)

إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ
مُهَيَّبٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ مَسْلُورٌ

(3., s.86)

Tərcüməsi: (Bu vadidə öz biləyinin gücünə güvənən neçə kişidən üstün,

Şübhə yoxdur ki, Peyğəmbər, ən kəskin bir qılıncdır qılınclarından – Allahın sonsuz bir qurtuluşa, nura və hidayətə alıb götürən bizi.)

Bu beyt oxunduqda Peyğəmbər (s.ə.s.) duyğulanaraq ayağa qalxdı, üzərindəki Yəməni bürdəsini (xirqəni, xələti) əynindən çıxartdı, mükafat kimi Kəəbin çiyinlərinə atdı. Bu hadisə hamını mütəəssir etdi. Sonradan həməni qəsidə "Bürdə" adlandı.

Peyğəmbərimizin (s.ə.s.) xələti "Xirqeyi-Səadət" adlanır, 124 santimetr ölçüsündədir, geniş qolludur, içi oxra - ət rəngində, üstü qara yunlu qumaşdan tikilib. Peyğəmbərin (s.ə.s.) bağışladığı xirqəni Kəəb ibn Züheyrin böyük iftixarla həmişə üzərində daşdığı nəql edilir. Peyğəmbərə məxsus hər hansı əşyanın, geyiminin böyük bioenerjisi və həmin əşyanın insan talelərinə fatal təsirləri haqqında çoxsaylı hədislər mövcuddur. Kasıb, alveri getməyən tacirə Peyğəmbərin (s.ə.s.) verdiyi xırda mis pulun müqabilində tacirin az zaman ərzində varlanması, hətta işinin çoxluğundan namazı tərk etməsi, həmin sikkəni tacirdən alandan sonra, yenidən kasıblaşması barədəki hədis məşhurdur.

Peyğəmbərimiz (s.ə.s.), kürəkəni İmam Əli, qızı Fatimə, nəvələri İmam Həsən və İmam Hüseyinlə birlikdə "Ali-Əba" (Əba camaatı) adlanması bir hədisə dayaqlanır. Ali-Əba və ya Kisa hədisi – Məhəmməd peyğəmbərin əbasının altına Əlini, Fatiməni, Həsəni və Hüseyini alması və Əhzab surəsinin 33-cü ayəsini oxuması barəsindədir, başqa məzhəb mənbələrdə də həməni hədis nəql olunub. Bu məzhəbdə ən mötəbər hesab olunan Səhihi-Müslim kitabında Peyğəmbərin zövcəsi Ayişədən

nəql olunur: "Bir gün Peyğəmbər kürəyində əba ilə evdən çıxdı. Onu gören Həsən yanına getdi, Peyğəmbər ona əbasının altına girməsini söylədi. Sonra Hüseyin gəldi, Peyğəmbər onu da əbasının altına aldı. Daha sonra Fatimə gəldi, Peyğəmbər onu da əbasının altına aldı. Daha sonra Əli gəldi, Peyğəmbər onu da əbasının altına aldı. Sonra peyğəmbər "Ey əhli-beyt! Allah sizdən çirkinliyi (günahı) yox etmək və sizi tərtəmiz (pak) etmək istər!" (Əhzab surəsi, 33-cü ayə) ayəsini oxudu (Sahih-i Müslim, c.IV, s.1883, hadis.2424 (Kitab-ı Fezâil-i-Sahabe, bab-ı fezâil-i Ehl-i Beyt, 44500).

Əbadakı böyül kəramətlərin olduğunu bilən Əməvilər sülaləsinin banisi xəlifə Müaviyyə bin Süfyan (602–680) Kəəb ibn Züheyre xirqənin müqabilində 10 000 dirhəm (gümüş pul) təklif etsə də, satmamışdı. Xəlifə ancaq şairin

vəfatından sonra, varislərindən 20 000 dirhəmə xirqəni satın ala bildi. Sonrakı xəlifələr də bayramlarda bu xirqəni geyərdilər. Müqəddəs miras kimi xirqə Əməvilərdən (661–750) Abbasilərə (750–1258) yadigar olaraq ötürüldü. Bir versiya vardı ki, moğollar 1258-ci ildə Bağdadı istila edərkən xələt yanıb, ancaq onun sonradan yenə meydana çıxması hamı üçün xoş xəbər oldu.

Xələt I Sultan Səlim Yavuz (1470–1520) zamanından Osmanlıların nəzarətində qaldı. Bu gün həmə bürdə Türkiyə Cümhuriyyətinin İstanbul şəhərindəki Topqapı Sarayı muzeyində "Müqəddəs əmanətlər" arasında mühafizə olunur.

Poeziya və canlı danışq dilində "xələt" sözü işlənməkdədir. 16 yaşlı Cəfər Cabbarzadənin 3 aprel 1915-ci ildə "Məktəb" dərgisinin 6-cı nömrəsində nəşr olunan "Bahar" adlı ilk mətbu şeirində "xələt" sözü keçir:

Dərələr, dağlar, ağaclar yaşıl, əlvan hər yan,

Sərbəsər xələti-ətləslə bəzənmiş gülşən.

Bu nə qüdrət ki, ona olmamaq olmaz heyran?

Xaliqin qüdrəti-bihəddinə əhsən! Əhsən! (20., İc., s.25)

Dilimizdə "xələt" xalat şəklinə düşərək, məişət və müxtəlif peşələrdə istifadə olunan üst geyim anlamındadır. "Ağ xalatlı həkimlər" ifadəsi daha çox istifadə olunur, "Sehirli xalat" adlı film çəkilib.

Bəzən, poetik mətnlərdə "xələt" sözü əvəzinə "xirqə" (hırka), "əba" işlənib.

XİRQƏ ərəbcə "yamaqlı əlbəsə" deməkdir, qurama üsulu ilə müxtəlif qumaş parçaları bir-birinə tikməklə xirqə yaranırdı. Xirqələr ağ, qara,

mavi olurdu. Dərvişlər toplum halda zikr edərkən xirqə geyərdi. Bu geyimi geyənlər şeyx müridi, təriqət əhli, digər müridlərin qardaşı sayılır. Xirqə geymək şeyxin müridliyinə qəbul olunmaq rəmzidir. Bu xirqəyə “xirqeyi-iradət” deyirlər. Spritik Səma rəqsi zamanı vəcd halında xirqəni çıxarıb atırlar. Buna “Rəmyi-xirqə” deyilir. Təriqətə təzə gələnlər qara, müəyyən ruhi dərəcəyə qalxanlar mavi və ya göy, sülukunu tamamlayanlar isə ağ xirqə geyərdi. (16., s.166-167)

Dahi Azərbaycan şairi Seyid Əli Seyid Məhəmməd oğlu İmad əd-Din Nəsimi Şirvani (1369-1417) xirqə geyərək ancaq zahiri görkəmilə irfan əhli kimi görünənləri belə təqdim edir:

Qəradır geydigi, ya gög həmişə zahidin, Ya Rəbb,

Nə matəm düşmüş ana kim, tükənməz heç anın yasi? (19., s.362)

Osmanlı şairlərindən Yenişehirli Belig Mehmed Emin (1698-1761) bir beytində buyurub:

Gök hırka giyip tekye-i aşkında nüh eflak

Olmuş ezeli şevk ile abdal-i Muhammed. (22., s. 152)

Şairin demək istədiyi mənə budur ki, dünya yaradıldığı gündən “noh əflak” – doqquz fələk, yəni göyün sferaları Peyğəmbərimizə qulluq etməkdədir. Allah eşqiylə ibadət edən dərviş tekyə küncünə sığınır. Fələklər tekyəyə, bütün səyyarə və ulduzların yerləşdiyi 7 fələk isə göy səmanı xirqə kimi geyən dərvişlərə bənzədilib. 2 fələkdə səyyarə və ulduz yoxdur. İlk gündən fələklər Məhəmməd Peyğəmbərin qulları, müridləridir – fikri dünyanın yaranmasının səbəbini izah edən bir sıra hədisi-Qüdsi ilə səsləşir.

Xələtin sinonimi “ƏBA” sözü də ərəbcədir. Dərvişlərin və müridlərin geydikləri qalın və qaba qumaşdan tikilən uzun və gen əlbəsədir. Kasıbların geydiyi bəsit bir geyim olduğu üçün sufilər və dərvişlər bu əlbəsəni Fəqr aləmi və Zöhd nişanəsi olaraq geyməyi seçmişlər.

Osmanlı şairi Dərdli İbrahim (1772-1846) əba ilə bağlı yazıb:

Boş degildir, zahida, köhnə əbası dərvişin,

Dəfnələr, bilməz misin qəsrin xərabından çıxar. (21., s. 124)

Əba dərvişliyin və sufiliyin rəmzidir. Xalq əba geyən sufilərə övliya və yetkin adam nəzəriylə baxıb qayğı göstərirdilər. Bundan istifadə edən bəziləri sufi olmadıqları halda sırf qazanc məqsədiylə əba geymiş və bu qiyafəyə qarşı mənfi rəy formalaşdırmışlar. Ona görə də el içində belə bir məsələ yaranıb:

“Əba geyən necə zındıq (Allahın yolundan çıxmış)

Qəba (qaftan) geyən necə siddiq (sədaqətli)?!”.

Əbu Həfs əl-Həddad əba əvəzinə qəba geyən Şah Sücanı görəndə “Əbada aradığımı qəbada tapdım” – demişdi. İmam Cəfər Sadiq (20.04.702–14.12.765) də inancdan çıxanlardan fərqlənmək üçün əba geyər, ancaq üstündən də qəba keçirərdi. (16., s.17,)

خلعة “xələt” sözü ərəbcə, “başqasına bağışlanan bəxşiş” mənasını verir. (1., 192)

Seyyid Cəfər Səccadi “xələt” sözünü İrfan sferasında Allahın iltifatıdır ki, salikə, yəni irfan yolçuluğuna ilk düşən şəxsə çatır. – kimi izah edir. (2., 358)

Şairlərə mükafat kimi xələtlə yanaşı, o vaxt dövriyyədə olan qızıl pul da verilərdi. 1902-ci ildə Leydendə Paris əlyazması əsasında nəşr olunmuş “Tarix” adlı kitabda İbn Bibinin 1250-ci ildə bitirdiyi əsərinin verdiyi məlumata görə (səh.57-58), 1162-1225-ci illərdə Ərzincan hökmdarı olmuş və (indi Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazisi) orada da məqbərəsi qalan Davud oğlu Məlik Fəxrəddin Bəhram şah Şeyx Nizamiyə 2263 beytlik “Məxzən ül-əsrar” (Sirlər xəzinəsi) əsərinin müqabilində 1178-ci ildə 5000 qızıl dinar göndərir. Orta yüzilliklərdə ən yüksək qələmiyyə haqqı hər beytə bir qızıl idi, hətta hər misraya bir qızıl dinar hesabı ilə verilsəydi belə, 274 artıq gəlirdi. Bundan əlavə, şah Şeyxə beş baş yəhərli və üzəngili at, beş baş yaxşı yerişli qatır, ağır qiymətli daş-qaş, cəvahiratla bəzənmiş xələtlər və başqa hədiyyələr əta etmişdi. İlk əsərinin bərəkətindən, sonrakı dastanlarından da yüksək qələmiyyə və xələt aldığı Şeyx Nizami “İqbalnamə”nin son bölümündə yazırdı:

هنوز به پنجاه بیت از قیاس
صد اندر ترازو نهد حق شناس
هنوزم زمانه به نیروی بخت
دهد در بدامان و دیبا بتخت

**(Hənuz be pəncəh beyt əz ğeyas,
Səd əndər tərəzu nəhəd Həqq şonas.
Hənuzəm zəmanə beniruyi-bəxt,
Dəhəd durr be damano diba betəxt.) (s.228)**

Tərcüməsi: Müqayisə üçün, indi əlli beytimə,
Allah tanıyan tərəziyə (tərəzinin o gözündə əsərim) yüz qızıl qoyur.
Bəxtim yar olduğu üçün indi zəmanə,
Ətəyimə dürr tökür, şahənə ipək verir.

Şeyx Həkim Nizami Gəncəvi “Şərəfnamə”də Sultan Nüsrət əd-Dinin mədhinin son beytlərində yazıb:

ببخشی تو بی آنکه خاهد کسی
خزینه فراوان و خلعت بسی

**(Bəbəxşi to bey an ke xahəd kəsi
Xəzinə firavano xələt bəsi) (4., s.502)**

Tərcüməsi: Bir kəs istənmədən də bəxşiş verirsən,
Sevincverən xəzinələri və çoxluca xələtləri.

Şeyx Nizami sultanın səxavətini, comərdliyini göstərmək üçün “xəzinə” və “xələt” sözlərini eyni maddi mükafatlanma çəkisində təqdim edir. Xələt və xəzinə maddi imkanlardan başqa hər adama verilməyən böyük şərəf, ad-sandır.

Başqa bir beytdə, qəzəlində Şeyx Həkim Nizami Gəncəvi irfan məclisində xələtin aşıqlərə bağışlanması ənənəsini dilə gətirib:

گر تو دهی شبی بوسل خلعت خود بعاشقان
رقص کنان فدا کنند خیل و سپاه خویش را

**(Gər to dəhi şəbi bevəsl xələti-xud beaşəğan
Rəqs konan fəda konənd xəylo sepahe-xişra)** (5.s.261)

Tərcüməsi: *Vüsəl gecəsi aşıqlərə öz xələtini versən,
Rəqs edənlər (səməzənlər) at və süvarilərini fəda edər.*

Yəni, irfan məclisində özünüfəda ilə Allaha qovuşan səməzənlərə öz əbanı Peyğəmbərimiz (s.ə.s.) kimi bağışlasan, onlar vəcd zamanı xələtlərindən yox, bu dünyada mühafizə və müdafiyyə lüzum görməyib, at və süvarilərdən imtina edərlər.

630-cu ildə olmuş bürqə/xirqə/ xələt bağışlanması hadisədən sonra, şairlərə, alimlərə, musiqiçilərə xələt, xirqə bağışlamaq ənənəsi bütünlüklə orta yüzillikdə uzun müddət yaşadı.

Cami həməən kitabda şairlərə dua ilə bağlı bir neçə hədis də nəql edib: “Nabiqa adlı bir şair, bir gün şeirini Rəsul-Allah – səllallahü əleyhi və səlləmə oxudu. Rəsul-Allah onun haqqında, “Allahü Təala ağzını pozmasın, dağıtmasın” – deyə dua etdi. Nabiqa yüz iyirmi il yaşadığı halda ağzından bir diş düşmədi.” (15., s.215)

Tarixi fakt kimi, Peyğəmbərin (s.ə.s.) öz xələtini cəmi bir şairə bağışladığı məlumdur. Xələt bağışlama ənənəsi yayıldıqdan sonra belə, sənətkarların bir sıra mükafatlandırma üsulları da tətbiq edilirdi. Əbül Fərəc Əli Əl-İsfəhani bin Hüseyin, bin Həşim, bin Əbd ər-Rəhman, bin Mərvan, bin Əbdullah, bin Mərvan, bin Məhəmməd, bin Mərvan, bin Həkim bin Əbül Ass, bin Ümmə bin Əbdüş-Şəms, bin Əbd-Mənaf, Əl-Qüreyşi, Əl-Əməvi (897 – 967) “Kitab əl-əğani” (Nəğmələr kitabı) əsərində, xüsusən, Bəşşar ibn Burd haqqındakı bəhsdə Abbasi xəlifələrinin zamanında şairlərin cangüdənlər kimi xəlifə sarayında səhərə qədər növbə çəkdiklərini yazır. Səksənib oyanan şairin ürəyindən yeni şeir eşitmək həvəsi keçirdisə, bunu növbətçi şair icra edirdi. Şeir xəlifənin xoşuna gəlirdisə, qızıl dirhəmləri ovucaylıb şairin ağzına doldururdu. Ovurdları tutana qədər şairlər qonorarını alırdı. Ağıllı söz danışana “kişinin ağzından qızıl tökülür” – el misalı həmin dövrlərin yadigarıdır.

Müsəlman xalqları arasında özbəklər yüksək rütbəli alimlərə, sənətkarlara gözəl zövqlə tikmələri olan xələtlə birgə araqçın da bağışlayır.

Azərbaycan musiqiçilərinin arqo dilində (peşə dili) bu gün də “xələt” sözü “nəmər” və “kəlvə” ilə birlikdə maddi mükafatlanma mənasını verir.

Xələtbağışlama ənənəsinə səbəb olan Kəəbin “Bürdə” qəsidəsini avropalı ərəbistlər XVIII yüzillikdən başlayaraq alman, fransız və ingilis dillərinə tərcümə edib elmi araşdırmalar aparmışlar.

ƏDƏBİYYAT

1. المنجد. بيروت، 2008
2. دکتر سید جعفر سجّادی. فرهنگ اصطلاحات و تعبيرات عرفانی، تهران 1379
3. ديوان كعب بن زهير : بوابة الشعراء
4. نظامی گنجوی؛ شرفنامه؛ باکو 1947
5. ديوان قصايد و غزليات نظامی گنجوی
6. Ka' b b. Zuhayr / Basset, R. // Encyclopaedia of Islam. 2 ed : [англ.]. — Leiden : E. J. Brill, 1960—2005.
7. T. A. Arnold, «Septem Moallakat» (Лпц., 1850);
8. W. Ahlwardt, «Six ancient Arabic poets» (Л., 1870).
9. Caussin de Perceyal. «Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme» (П., 1847, т. II, 527 след.).
10. Кааб бен-Зогейр // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.
11. Wolff, «Die sieben Preisgedichte der Araber», 1857
12. Michael A. Sells and M. J. Sells, Bānat Su'ād: translation and introduction, Journal of Arabic Literature Vol. 21, No. 2 (Sep., 1990), pp. 140-154
13. Esat Ayyıldız, Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020. p.146-147.
14. Penzer, Norman Mosley. "The Harem", Chapter XI
15. Gilman, D. C.; Peck, H. T.; Colby, F. M., eds. (1905). "Kaab ibn Zuhayr" . New International Encyclopedia (1st ed.). New York: Dodd, Mead.
16. Mövlana Abdurrahman Cami “Şevahid-Ün Nübüvve” (Peygamberlik Müjdeleri). Hazırlayan Hüseyin Hilmi İşık, Hakikat Kitabevi Yayınları № 11, İstanbul, 2015
17. Prof. Süleyman Uludağ “Tasavvuf terimleri sözlüğü”Kabalıcı Yayımevi, İstanbul, 2001
18. Ahmet Talat Onay “Eski Türk edebiyatında mezmunlar ve izahı”Milli eğitim basımevi, İstanbul, 1996
19. H.A. Quliyev “Azərbaycanda ailə məişətinin bezi məsələləri” Bakı, “Elm”, 1988
20. İmadəddin Nəsimi. “Əsərləri”, Bakı, “Azərnəşr”, 1973
21. Cəfər Cabbarlı. “Əsərləri”, 4 cilddə, “Şərq-Qərb”, Bakı, 2005
22. Ahmed Talat [Onay], Âşık Dertli: Hayatı ve Divânı, Bolu 1928.
23. Belîğ, Divan, İstanbul 1258, s. 85, 109, 125 vd.
24. Aşiq Ələsgər. “Əsərləri”, 2 cilddə, “Elm”, Bakı, 1973
25. <http://www.sadakatforum.com/kab-bin-zuheyrin-kasidei-burdesi-t8487.0.html>